

у соціальному, релігійному і національному житті, але намагаються зберігати, культивувати і розвивати традиції культури і мистецтва своїх предків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кубійович В., Лемки // Енциклопедія Українознавства. т.чю- Львів, 1994.- с.1275-1280;
2. Лемківщина у 2-х томах, т.2 «Духовна культура» Львів 2002. С. Павлюк, член-кор. НАН України, Ю. Грошко, професор, докторіст. наук: Р. Кирчів., Львів 2002;
3. Halczak B. Łemkowskie miejsce we wszechświecie. Refleksje o położeniu Łemków na przełomie XX i XXI wieku / Bohdan Halczak // W: Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa / red. nauk. Stefan Dudra, Bohdan Halczak, Roman Drozd, Iryna Betko, Michał Śmigiel. Tom IV, cz. 1. – Słupsk – Zielona Góra : [b. w.], 2012. – S. 119-133.
4. Красовський І. Матеріальна культура лемків північних схилів Карпат XIX-XX сторіч/ І. Красовський // Науковий збірник музею української культури у Свиднику.- Пряшів, 1989. – Т. 13. – С. 301-302
5. Тиводар М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX-першої половини XXст.) М.П. Тиводар// Carpathica-Carpatika. – Ужгород, 1999. – Вип. 6. – С. 4-64.
6. Пилип Р. Локальні особливості традиційної народної вишивки сорочок українців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. / Р. І. Пилип// Упорядник І. Ліхтей. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 259-273;
7. Северин Уделя. Земля Лемківська. – Львів, 1937. – 87 с.
8. Матейко К. І. Український народний одяг. – К., 1977. – С. 202-203
9. www.lemky.com
10. Стельмашук Г.Г. Традиційний лемківський костюм // Українські Карпати. Культура. – К., 1989. – С.105-110;
11. Криницький С. «Просвіта» в Лемківщині в XIX-XX ст. // «Просвіта» історія, постаті, чин. – Івано-Франківськ, 1993. – 25-29 с.;
12. П. Чучка, Ю. Юсип, Ю. Бача, І. Фізер. Українські Карпати: етнос, історія, культура // Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991-1993. – 610 с.
13. Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження / Ю. Г. Гошко, П. М. Жолтовський. – Київ, 1983. – С. 142-280
14. Кульчицька О. Народний одяг західних областей України, табл. 42;
15. Будзан А.Ф. Художні вироби з бісеру // Народна творчість та етнографія. – 1976. – № 1. – С. 83.
16. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція і орнаменталізація // У кн.: Матеріали до етнографії, 1929. – Т. 21-22. – Ч. 1. – С. 81.
17. Кравчук Л. Т. Вишивка // У кн.: Нариси з історії Українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів, 1969. – С. 62.
18. Добранська І. О., Симоненко І. Ф. Типи та колорити західної вишивки // Народна творчість та етнографія, 1959. – № 2. – С. 80.
19. Українське народне декоративне мистецтво // Тканина та вишивка. – Табл. 29.
20. Ульянова Л. Сучасна українська вишивка // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №1. – С. 13-19.
21. Гайова Є. Особливості оздоблення безрукавного плечового одягу на Закарпатті з кінця XIX – 50 роки XX ст.
22. Українське народництво [навч. посіб.] / За ред. С.П. Павлюка. – Львів: Фенікс, 1994. – 599 с.
23. Reinfuss R. Sladami Lemkow. – Warszawa: Wyd PTTK «Kraj», 1990.

УДК 738 (477.53)

Інна ГУРЖІЙ,

старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, м. Полтава, Україна

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КЕРАМІЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА ТЕХНОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИГОТОВЛЕННЯ КЕРАМІЧНИХ ВИРОБІВ ПОЛТАВЩИНИ

Гуржій І. А. Історичні умови формування керамічного мистецтва та технологічних особливостей виготовлення керамічних виробів Полтавщини. У статті аналізується поетапний розвиток керамічного мистецтва на території Полтавщини, його технологічні особливості. Розглянуті перші технологічні експерименти приготування керамічних мас та процеси випалів кераміки.

Ключеві слова: кераміка, декоративне мистецтво, мистецтво.

Гуржій І. А. Исторические условия формирования керамического искусства и технологических особенностей изготовления керамических изделий Полтавщины. В статье анализируется поэтапное развитие керамического искусства на территории Полтавщины, его технологические особенности. Рассмотрены первые технологические эксперименты приготовления керамических масс и процессы обжига керамики.

Ключевые слова: керамика, декоративное искусство, искусство.

Gurzhiy I. A. Historical features of the formation of ceramic art and technological characteristics of Poltava ceramic products.

Background. In recent years, there has been an increasing interest in technological features of ceramic art in the Poltava region.

Objectives. The objectives of this study are to determine the gradual development of ceramic art in the Poltava region, its technological features.

Methods. The method was been applied to the research.

Results. The results of the research support the idea that this investigation considered the first technological experimentation of ceramic and ceramic firing process. based on their fixed shaping of the Neolithic. Gradual improvement and the influences of other cultures gave ceramics original local differences

Conclusion. Modern potters are increasingly turning to the achievements of the past, reviving and interpreting in their own way sample forms and patterns. Further research is planned to conduct the study towards a harmonious combination of art, such as ceramics decorative architectural space.

Keywords: ceramics, decorative arts, arts.

© Гуржій І. А., 2014

Постановка проблеми. Як зазначив мистецтвознавець та керамолог Юрій Лашук, керамічне виробництво на українській етнографічній території сягає епохи неоліту, а творчий і виробничий досвід легіону відомих і невідомих талантів видав такі скарби художньої культури, такі перлини людського генія, які можна зрівняти хіба що із скарбами української пісні. Проте на відміну від пісні, яка здобула собі визнання на всіх континентах, народна кераміка, вершинні явища її мистецтва не систематизовані істориками мистецтва, не відомі художникам та студентам шкіл декоративно-вжиткового мистецтва, не розкриті перед працівниками культури, залишаються незнаними широкій громадськості світу [1]. Вивчати та досліджувати надбаня минулого – головне завдання сьогодення. Полтавщина має свою керамічну спадщину, яка головним чином повинна вплинути на формування сучасної кераміки, бути її фундаментальною основою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Своєрідне вихідне значення для нашого дослідження мають інформаційні джерела археологічних та мистецтвознавчих праць. Кераміка Полтавщини не виокремлена від загального мистецького процесу України. Актуальними для цієї теми є праці керамологів О. Пошивайла [7] та Ю. Лашука [1], а також мистецтвознавця В. Ханка [6] та багатьох інших дослідників, які займаються питаннями становлення осередків гончарства Полтавщини. Археологічні дані щодо керамічної спадщини цієї території можна дослідити у наукових публікаціях та працях Г. Сидоренка, Є. Махно, Д. Телегіна [2]. Питаннями технологічного процесу виготовлення кераміки займаються О. Тітова [3] та А. Гейко [5]. Зазначені праці висвітлюють цінний науково-практичний матеріал щодо вивчення керамічної спадщини Полтавщини.

Метою дослідження є огляд хронології становлення керамічного мистецтва на території Полтавщини та аналіз ролі керамічної спадщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим фактором для сучасного суспільства залишається вивчення власної історії, а також мистецької спадщини, що є фундаментальною основою для формування нових напрямків сьогоденного мистецтва. Дякуючи своїй довговічності, кераміка є основним матеріалом при вивченні археологічного спадку.

Першими керамічними виробами, знайденими на території Полтавщини (період неоліту), був ліплений глиняний посуд, що створювався окремими племенами чи групою споріднених племен. Зразки посуду, однотипні за формою та орнаментациєю, мали функціональне призначення та елементарне декорування, яке підкреслює прагнення урізноманітнити вироби ужиткового призначення.

Пам'ятки археологічних культур доби неоліту на території Полтавської області були представлені племенами двох археологічних культур: дніпро-донецької та ямково-гребінчастої кераміки. Гостродонний посуд дніпро-донецької культури V-III тис. до н. е. прикрашений гребінчасто-накольчастим орнаментом. Керамічний посуд ямково-гре-

бінчастої культури мав округле чи гостре дно і прикрашався рядами ямок відбитків гребінцевого штампа, що чергувалися. За цим типом орнаменту дістала назву вся культура [2].

Технологія виготовлення посуду мало нагадувала сучасні прийоми формування керамічних виробів. Дніпро-донецький посуд виготовлявся стрічковим способом: з довгих рослинних волокон робили каркас, котрий разом з глиною утворював стрічки. Останні наліплювалися одна на одну і складали стінки посудини. На різних горщиках відмічено паралельне вінцю розміщення відбитків вигорілих рослин. Іноді трав'яними волокнами стягували край. Готовий посуд випалювався на відкритих вогнищах [3]. Кераміка всього періоду неоліту на території Полтавщини вирізняється своєю простотою технологічних процесів та прийомів орнаментациї.

У північній частині Полтавської області, а саме в Лубнах та неподалік Пирятина, знаходяться кургани з похованнями середньодніпровської культури, яка існувала на межі III-II тис. до н.е. та входила до групи культур шнурової кераміки, поширеної на річках Одер та верхнього русла Волги. Керамічний посуд у похованнях мав форму склянковидних та дзвоноподібних чаш, а також кулястих амфор. Вироби прикрашалися орнаментами з прокреслених ліній та відбитків шнура.

У добу бронзи басейни річок Сули, Псла та Ворскли заселяли племена трьох археологічних культур: катакомбної, багатоваликової кераміки та зрубної. Епоха бронзи представлена вжитковими та ритуальними виробами, для яких характерні і біконізм, і кулеподібність форм. Горщики, миски, вазоподібні посудини, кухлі мали вишукані ритовані та карбовані орнаменти, застосовувалося відтискування скрученого мотузка та скісні нарізи. Поширеним був мотив сосонки, рядів ямочок, рисок або ж суцільне орнаментування стінок горщиків [1]. Орнаментација цього періоду дає можливість вважати, що кераміка починає нести не тільки функціональний характер, з'являється прагнення до естетичності предметів, що використовуються в побуті.

Назви археологічних культур нерідко залежать від керамічних знахідок та технологій формування кераміки. Так, період «багатоваликової кераміки» походить від посуду того часу, прикрашеного візерунками із наліпних валиків. На території Полтавщини поселення цієї культури виявлено в Котилевському (Велика Рублівка), Полтавському (Макухівка, Марки) районах, у Лубнах.

Епоха раннього заліза пов'язана з культурами скіфських та сарматських племен. Серед скіфських племен лісостепу набув поширення безкисневий випал, який дозволяв надавати виробам сірого забарвлення та виключав кольоровий розпис: вони вкриті витонченими геометричними орнаментами, створеними ритуванням та штампуванням. У першій половині I тис. поширилися первісні види ручного гончарного круга, а гончарство стало ремеслом, яким уже займалися не тільки жінки, як це було раніше, а чоловіки. Установлюється форма двокамерного горна [1]. Цей період характерний склад-

ністю технологічних процесів виготовлення кераміки, а саме формування та випалу. Використання гончарного круга дало нові можливості формування керамічних виробів. За його допомогою виробництво кераміки поступово перероджується до ремесла, адже легкість формування вплинуло на збільшення кількості керамічних виробів. Використання печей дало можливість виготовляти більш досконалу кераміку, що мала щільніший спечений черепок.

Розширилася і сфера застосування керамічних виробів. Гончарі скіфського часу виліплювали посуд, іграшки, культові вироби для жертвоплеків і хатніх вівтарів.

Глини, що використовувалися для виготовлення кераміки скіфського часу, добували неподалік поселень. Майстри керамісти знали фізичні та технологічні властивості глини і враховували усадку та пластичність. Гончарі свідомо й цілеспрямовано здійснювали відбір сировини, надаючи перевагу залізістим глинам [5]. Вони знали, що чим більший вміст заліза, тим менша температура випалу, що спрощувало технологічний процес випалу.

Усі компоненти формувальної маси змішували в сухому стані. Формувальна маса, з якої виготовляли посуд, складалася із суміші глини чи кількох глини і штучно введених домішок. Цікаво, що до складу мас гончарі вводили органічні домішки, що були необхідними для випалу посуду в багатті. Органіка хоч і збільшувала пористість черепка та водопоглинання, але зменшувала брак при нерегульованій температурі випалу.

Формований посуд вручну ліпили по спіралі. Гейко А. В. у своєму дослідженні розрізняє декілька способів обробки посуду, а саме 5 видів: 1) орнаментування; 2) обмазування; 3) ангобування; 4) лискування; 5) чорніння [5].

Установлено, що посуд випалювали здебільшого без попередньої температурної витримки не тривалий час за низької температури (450-650°C), що підтверджує домашній характер гончарства. Спеціальні печі для випалювання кераміки з'явилися в V ст. до н. е., коли господарство, а разом з тим і гончарство племен Дніпровського лісостепового Лівобережжя, досягло найвищого рівня розвитку. Поява гончарних печей свідчить про початок переходу від домашнього виробництва до ремесла [5].

Ранні слов'яни на Полтавщині представлені кількома археологічними культурами – зарубинецькою, черняхівською, пеньківською та роменською. Зарубинецька культура представлена в поєднанні з сарматською на Замковій горі в Лубнах, датується II ст. до н. е. – I ст. н. е. Керамічний посуд ліпний, представлений мискою і горщиком зарубинецької та курільницької з сарматської культури, що, очевидно, свідчить про мирний характер відносин їх носіїв [2].

Прогрес виробництва і художніх особливостей простежується на пам'ятках протослов'янської кераміки черняхівської культури III-IV ст., де глики та горщики мають стрункі, наблизнені до виробів з металу форми, підкреслено декоративний характер. З'являються окремі образотворчі сюжети символічного змісту, а також мотиви рослин, птахів та тварин [1].

У другій чверті першого тисячоліття нашої ери територія міста Полтави ввійшла до складу величезного різноетнічного масиву племен, об'єднаних у складі Готської держави. В історичній науці це об'єднання відоме під назвою черняхівської культури. У Полтаві рештки невеликих поселень цього часу відомі поблизу Вакуленець і Побиванки, Біофабрики, на Білій Горі, поряд із селами Андріївка і Зорівка. До цього періоду належить чудово виконаний кружальний посуд з лискованою поверхнею [4]. Лискування як прийом декорування надавало посуду не лише естетичності, але й збільшувало щільність зовнішнього шару черепка. Це був єдиний метод зменшити водопоглинання виробу, адже на той час ще не знали методів ущільнення поверхонь за допомогою полив.

Населення черняхівської культури (II-VI ст.) користувалося посудом, який виготовляли на гончарному крузі. Виготовлення на гончарному крузі було досить незвичне. Спочатку вироби формувалися вручну за допомогою стрічок з глини, а вже потім ставили на гончарний круг, рівняли та підліплювали. Як зазначав І. Щегельський, очевидно черняхівські майстри помітили, що керамічна маса не була достатньо пластичною, аби формувати посудину з однієї грудки глини. Ось чому у них домінував стрічковий спосіб формування кераміки.

При археологічних дослідженнях на Соборному майдані (Червона площа) міста Полтави та на території кондитерської фабрики виявлено п'ять невеликих напівземлянкових жител роменського часу. Серед знахідок у помешканнях стародавніх полтавців – уламки й цілі форми ліпного посуду місцевого виробництва – горщики, покрішки, сковорідки, керамічні прясла [4].

Феодалний період розвитку української кераміки відзначається виділенням у містах Київської Русі міських ремісників, а також вотчинних, які поступово переходили від ручного до ножного швидкообертового гончарного круга. Вони вільно володіли різними способами застосування свинцевих полив та емалей, досконало засвоїли складну техніку формування і приготування керамічних мас, випалу [1]. Як стверджує мистецтвознавець В. Ханко, у період Київської Русі (XI-XII ст.) на території сучасної західної частини Полтавської області в прикордонних населених пунктах Посольської оборонної лінії було розвинене ремісництво, в тому числі й гончарство. Лише через п'ять століть після татаро-монгольської «руїни» запанувало активне господарче життя краю, що припало на період пізнього середньовіччя [6].

Барвисті поливи і кольорові ангоби з'явилися на Київській Русі на 100-200 років раніше, ніж у країнах Центральної і Західної Європи, де знали поливи лише одного кольору та не вживали ріжкованих розписів [1]. Серед знахідок XII – першої половини XIII століття, виявлених на території городища в місті Полтава (Соборний майдан), переважають уламки кружального посуду – горщиків, покрішок, корчаг, світильників, а також керамічні прясла. У керамічному комплексі літописної Лтави поєдну-

вались традиції киево-руського та кочівницького гончарства, що знаходить вираз в орнаментативній, своєрідності форм та оформленні деталей посуду, наявності таврування тощо. Найновішими археологічними розкопками відкриті поки що поодинокі уламки керамічного кружального посуду XIV-XV та XVI ст., що свідчать про безперервність заселення полтавських теренів упродовж IX-XVII ст.

Для українського гончарства періоду розвитку феодалізму (XIV – сер. XVII ст.) характерна поява в містах, які були основним зосередженням професійних об'єднань, цехів. Формуються нові техніки підполивного розпису типу народної майоліки – меццо майоліки: по мокрому тлу побілки – білого ангобу, який замінив білу емаль (глуху поливу властиву справжній майоліці) – затікання з характерними орнаментами фляндрівки або стікання кольорових глинок, та по підсушеному тлу – ріжкування (розпис трубчатим інструментом), вершинним проявом якого є контурні малюнки [1].

З XVII ст. гончарі виготовляють посуд для побутових потреб для різних верств населення, а також для монастирів. У побуті заможних верств населення періоду пізнього феодалізму (сер. VII – XVIII ст.) був поширений рясно мальований полив'яний посуд – полумиски, кухлі, дзбанки, вази, а також ускладнених форм кімнатні печі-груби та комины, викладені з рельєфних або плоских кахель із складними розписами по білій емалі синьою або рудою фарбами. З появою кахляних печей кераміка набула нового призначення: використовуватись як архітектурно-декоративна кераміка. Так, стіни мурованих споруд часів Гетьманської України часто прикрашалися керамічними декоративними щитами та вставками [1].

З XVIII ст. кахлярство набуває розвитку поряд з виготовленням вжиткового та декоративного посуду. Кахлі виготовляли переважно рельєфні, не мальовані з рослинними та геометричними орнаментами. На Полтавщині кахлярство розвивалося у Великих Будищах, Глинську, Миргороді. Теракотові кахлі оздоблювалися візерунками запозиченими з килимарства, різьблення по дереву, а також із зображенням квітів, листя, ягід. «Хрещаті» кахлі були найпоширенішими, тобто ті, що мали зображення хреста. У Ромнах виготовлялися й сюжетні кахлі із зображенням людей та коней.

Кахлярством і виробництвом будівельної кераміки, як правило, займалися ремісники в містах і містечках. Вони були об'єднані у цехові організації. З середини XIX століття на Полтавщині існували 364 заводи, з них: цегляних – 332, кахельних – 5 (2 у Полтаві, 2 у Кременчуці, 1 у Ромнах), гончарних – 27 (9 у Гадячі, 10 у Зінкові, 8 у Лохвиці). Число працюючих кахельників було незначним: тодішня статистика подає – 29 майстрів, 35 робітників і 25 учнів [6].

Натомість сільські гончарі більше виробляли простий посуд. Тодішнє населення України потребувало кераміки побутового призначення: кухлі, ставчики, посуд (миски, полумиски, горщики, макітри,ринки, тикви, глечики, носатки, чарки, слоїки, барильця), декоративний посуд (баранці й леви

для міцних напоїв, куманці), люльки, речі культового призначення (свічники, куришки), малу пластику (барині, жінки з півнем чи з куркою, звірі і птахи, дитячі свистунці – кінь без пана і з паном, кінь з трьома головами, качки; на початку XX ст. – етнографічні композиції, статуетки й погруддя Тараса Шевченка) [6].

Висновки і перспективи. Етап формування мистецтва кераміки, зародження традицій орнаментування та технологічних особливостей виготовлення керамічних виробів, основ їхнього формотворення зафіксований з часів неоліту. Поступове вдосконалення та впливи інших культур надало кераміці самобутніх локальних відмінностей. Сучасні керамісти все частіше звертаються до надбань минулого, відроджуючи та інтерпретуючи на свій лад зразки форм та орнаментів. Тому сьогодні актуальним залишається вивчення мистецької спадщини, адже без минулого не можливо створити майбутнього.

Подальші дослідження передбачається провести у напрямку вивчення гармонійного поєднання творів мистецтва, а саме декоративної кераміки з архітектурним простором.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лашук Ю. Українське гончарство – феномен народного мистецтва слов'янського світу // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник / Упоряд. Олеся Пошивайла; Худож. Юрко Пошивайло; Пер. англ. Ігоря Пошивайла. – Київ–Опішне: Молодь – Українське народознавство, 1993. – Кн. 1. – 520 с.: іл.
2. Сидоренко Г. О., Махно Є. В., Телегін Д. Я. Довідник з археології України. Полтавська область. – К.: Наукова думка, 1982. – 108 с.
3. Тітова О. Технологія виготовлення та форми неолітичного посуду Середнього Подніпров'я. Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник / Упоряд. Олеся Пошивайла; Худож. Юрко Пошивайло; Пер. англ. Ігоря Пошивайла. – Київ–Опішне: Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – 520 с.: іл.
4. Полтава. Історичний нарис. – Полтава: Полтавський літератор, – 280 с., іл. + 24 с. вкл.
5. Гейко А.В. Виробництво ліпленого посуду в племені скіфського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К.: НАН України, 2008.
6. Ханко В. Осередки гончарства на Полтавщині // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник / Упоряд. Олеся Пошивайла; Худож. Юрко Пошивайло; Пер. англ. Ігоря Пошивайла. – Київ–Опішне: Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – 520 с.
7. Пошивайло О. Унікальна пам'ятка кахлярського мистецтва. Полтавщина: Гончарний збірник за рік 1988-й // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник / Упоряд. Олеся Пошивайла; Худож. Юрко Пошивайло; Пер. англ. Ігоря Пошивайла. – Київ–Опішне: Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн.1. – 520 с.